

ELS RENOMS DE CASTELLÓ DE LA PLANA

Josep FORCADELL SAPORT

1. OBJECTIU

Hem intentat arregar el major nombre possible de renoms que s'han conservat amb una certa vitalitat fins les darreres dècades. Alguns sols es conserven per a designar propietats o comerços. La immensa majoria ja no han passat als descendents. Els renoms recollits pertanyen, exclusivament, a la ciutat, no hem treballat el Grau de Castelló.

Els canvis econòmics i culturals produïts al llarg de la dècada dels seixanta han afectat de manera tan profunda l'estructura de la població i les relacions entre els ciutadans de Castelló que l'ús dels renoms ha quedat restringit a determinades activitats tradicionals, a situacions poc formals i entre persones conegudes i d'una edat, aproximadament, major dels quaranta o quaranta-cinc anys.

Com a Apèndix incloem els més de set-cents renoms recollits. Hi ha també un segon apèndix amb els renoms que Josep Pascual Tirado va utilitzar en l'aplec de narracions costumistes publicades a Castelló de la Plana l'any 1935 amb el títol *De la meua garbera*. Aquest recull, per bé que literari, ens pot permetre comparar els criteris dominants en la creació de renoms i, fins i tot, la pervivència o no de determinats renoms, sense oblidar, però, que Pascual Tirado feia literatura, encara que costumista.

A més de fer l'inventari de renoms, hem mirat de constatar els procediments més generals de creació lèxica utilitzats en la formació de renoms i, de passada, donar fe d'algunes característiques del parlar de Castelló.

2. METODOLOGIA

Hem buscat informadors dels dos grans ravals agrícoles i menestrals de Castelló (el raval del Sant Fèlix i el de Sant Francesc), i hem aprofitat una relació, parcial però interessant, que posseïa la Cambra Agrària i que amablement ens van facilitar. Hem consultat també les biografies de *Gent popular de Castelló*, de Francesc Marín i Tomàs Escuder, publicades el 1983. Els informadors fonamentals han estat: Cristòfol Forcadell, Joaquim Martí, Maria Saport, Tomàs Forcadell i Maria Penya, tots ells majors de seixanta anys.

Per a la presentació, hem optat per fer una ordenació alfabètica, més senzilla i menys compromesa, ja que no hem pogut esbrinar sempre el motiu o l'explicació de molts dels renoms inventariats.

No facilitem el motiu del renom quan és relativament evident o quan no tenim cap argument sòlid. Quan hem pogut aclarir la causa del renom, la donem.

Normalment hem agrupat en un mateix renom les diferents variants possibles (masculí/femení, singular/plural, diminutiu, etc.), especialment si corresponen a persones que tenen una relació de parentiu de primer grau. En molts casos, un mateix renom designa, actualment, famílies diverses, algunes de les quals ja no mantenen cap tipus de parentiu directe.

Hem recollit una bona quantitat dels noms i cognoms de les persones més significades que reben cada renom, però aquesta informació no té interès per a aquest treball. Bé és cert que en alguns casos ens podrien il·lustrar en l'origen d'alguns renoms fets a partir de noms o de cognoms, o constatar que si bé en un moment determinat es va poder crear un renom a partir d'un antroponim en l'actualitat la persona que té un cert renom no porta aquell cognom o nom originari. Així, *Mirona*, que podríem pensar que ve d'un cognom *Miró*, designava el senyor Pascual Tirado, per exemple. En altres casos, podríem pensar que es tracta d'una adaptació d'un nom o un cognom insòlit o de difícil pronunciació, així, *el Badio*, masculinització del cognom *Badia*, o *Gorrís* i *Sotaguí*, probablement de *Gorriz* i *Ansuategui*.

3. TRANSCRIPCIÓ I CARACTERÍSTIQUES DEL PARLAR DE CASTELLÓ

Hem fet la transcripció en ortografia catalana actual, amb alguna petita concessió.

Convé tenir present a l'hora de llegir la llista de renoms alguns trets específics del parlar de Castelló:

1. Consonants

- a. Les últimes generacions ja no distingeixen /b/ de /v/
- b. El grup *ix* es realitza com a sibilant alveolar sorda [s], així, *Pixaví* o *Quixalero* o *Caixavella*, sonen *Pissaví*, *Quissalero* i *Caissavella*.
- c. La *d* intervocàlica, generalment, cau. Així, els finals en *-ada* i *-ador* es redueixen a *-à* i a *-aor*: *el Roig de la Panà* o *el Filaor*. *Verdadero*, dóna *Verdaero*, i *Queradillero*, es pronuncia *Queraïllero*. En aquests casos hem restituit en el seu lloc la *d* entre parèntesis.
- d. No es realitza l'oclusiva final en els grups *-nt* i *-lt*, així *el San*, però *el Santet*.
- e. La jota castellana, com era lògic abans de l'escolarització general i la familiarització amb aquest fonema, esdevenia [k], així en el renom *Calisques* convé pensar en la població i les cançons mexicanes que fan referència a Jalisco. Quan la pronúncia fa la *j* castellana, entre parèntesis ho indiquem amb una (X).
- f. La *g* cau en determinats casos, com en *aigua* que es pot escoltar com a *aiua* o *aiua*. Així, *Sarauells*, *la Uatla* o *el Uatlo*. Hem restituit la *g* en tots tres casos.
- g. La *r* del grup final *-ars* cau. Així, podem escoltar *Pallàs*, *Salàs*, *Cagafavàs*, etc. En la transcripció l'hem restituida .
- i. Hi ha alguns casos de palatalitzacions (*Monyatet* > *Moniatet*) o canvis *BIM*, relativament generals al domini lingüístic català, que també hem respectat (*Mandúrria*).
- j. L'aplec *-tl* es pronuncia *-l*.

2. Vocals

a. Tendència a l'obertura de la *e* pretònica: *Sencer* es realitza *Sancer*, o *Lleganya* es realitza *nyaganya*.

b. La *a* de *Llarg* esdevé *e* oberta: *el Llèrgo*.

c. Es produeixen, també, fenòmens d'oscil·lació *o/u*: *Moixamal/Muixama*, *Cotimanyal/Cutimanya*. *Coet*, i derivats, es pronuncia sempre amb *u*, i així ho indiquem entre parèntesis.

3. Lèxic i explicació d'alguns renoms

Potser convé esmentar algunes paraules que poden sobtar d'entrada. A Castelló es diu *navaja* i *navageta*; de la persona que fa botiges es diu que fa botilles o que és *botillós*. Les *borrasques* eren celebracions pantagruèliques i dionísiaques que se solien celebrar en alguna alqueria solitària en acabar la temporada de la taronja, o amb qualsevol altra excusa. El *caric* és un tipus de fesol que es planta en les terres de marjal associat a una panisera. Un *Punxabasses* era la persona que punxava les basses de cànem. Una *Anguilera* és un escorrent tot al llarg de la parcel·la en terres d'arròs. A Castelló qui fa pous és un *Poero*. La *Rua* a Castelló és l'entrepà. *Caixavella* dormia penjat del sostre en una caixa vella per a fugir de les puces. El *Calentet* no era un *Bonstragos*, treballava a la boca del forn. *Cap de sigle*, sembla, va nàixer el primer dia d'aquest segle. La *Colla* no era festera, eren els qui carregaven i descarregaven al port i a la ciutat. La *Cutimanya* és una panderoleta de picada coenta que corria pels arrossars. Els *dansadors* no ballaven, si no era mentre menaven fent cànem. *Dormus* perquè tenia una gràcia especial per a dormir-se en qualsevol lloc. *Mitjacua* era el malnom d'un colomaire, no per ell, sinó pel seu colom. El *Mosso* és el nom que reben els responsables de la séquia Major i de Coscollosa. *Nas de rei* i *Bufanúvols* són personatges de la rondallística castellanenca (vegeu el magnífic pròleg de Lluís Meseguer a l'edició de *Tombatossals* de J. Pascual Tirado). *Pataca*, enfront de *Queradillero*, ens fa pensar en el Maestrat i els Ports de Morella. Els *Pinxos* eren homes valents i, si convenia, «buscaroidos». *Poc-vas* era més bé baixet, però tots els dies no es veuen renoms amb el verb en segona persona. *Rossitín*, com el nom indica, era una dama de volum considerable que apareixia sempre en tota mena d'actes. Els *Tarambana* són els qui tenen poc de trellat i senderi i massa pressa. *El Tròlec* no tenia el cap ben posat. El *Xino*, ho era i ho són, bé, eren de les Filipines, si fa no fa, vist des d'ací, és el mateix.

4. Transcripció

Els renoms poden portar article, article i la preposició *de* o poden no portar-ne. En els casos en què sistemàticament s'usa, l'hem fet constar. De vegades un mateix renom pot portar la preposició *de* o no portar-la. Si el renom no respon a una qualitat, anècdota o característica d'aquella persona o família, és a dir, quan es podria associar a un renom creat a partir d'un llinatge o al nom de fonts de la persona que dóna el nom a la família, en aquests casos admet amb molta facilitat el *de*. Sempre que en tenim constància, ho hem fet constar.

En alguns casos es pot formar el plural d'un renom, per a anomenar una família o diverses germanes o germans. Normalment no els fem constar. En alguns casos, però, els hem recollit: *la Cartesa* i *les Carteses* (les filles). En algun cas el renom conserva el plural i no el singular: *les Lluïsetes*, *Albercoques*.

4. L'ESTRUCTURA DELS RENOMS

Les formes que poden adoptar els renoms que hem recollit són les següents:

a. NOM	+	0	+	RENOM	Pere Xulits
b. NOM	+	EL/LA	+	RENOM	Seteta la Flequera
c. NOM	+	EL/LA	+	DE + EL/LA + RENOM	Carmen la de les Fustes
d. NOM	+	DE	+	RENOM	Miquiel de Bodega
e. RENOM				Ismael Soler, «Farteta»	
f. EL/LA	+	RENOM			el Mellat

5. ELS PROCEDIMENTS LINGÜÍSTICS UTILITZATS PER A LA CREACIÓ DELS RENOMS

1. Derivació

Un dels procediments de més rendiment en la creació de paraules noves és l'addició de sufixos a una paraula ja existent, a una arrel.

D'aquesta forma de crear renoms voldríem destacar alguns casos:

a. L'elevat rendiment, quasi absolut, de les formes acabades en el sufix *-ero* per a designar l'ofici o la procedència: *l'Allero, el Vilero, el Benicassiero, el Budellero, el Cadirero, el Cacauero*, etc. Si bé és cert que es manté algun cas format amb el sufix genú *-er*: *el Fideuer*, per exemple.

b. És també molt abundant l'ús del sufix *-o*, de diversos significats, i que no es pot associar sempre amb el castellà sinó més bé a la llibertat lingüística que caracteritza la creació de renoms. Així: *el Barralo, Bàrbaro, el Baixo, el Blanco, el Llebro, el Mato, el Rosso* o *Xavo* i *Xurro*, per exemple.

c. Per la presència de parlants aragonesos i «xurros» el parlar de Castelló ha assimilat com a propi l'ús del sufix *-ico* per a la denominació o afectuosa dels noms de fonts de les persones. Són formes prou esteses les denominacions *Vicentico, Tico* i *Tonico*. N'hem trobat tres casos en què s'aplica a altres noms: *el Perrico, la Malenica* i *Ramonico*.

d. Hi ha una pràctica que consisteix a canviar la terminació d'un mot a fi de donar l'aparença de masculí a una paraula que porta alguna marca que la fa semblar femenina, bé pel significat, bé per la terminació. És el que anomenem «masculinització». Normalment són paraules que es fan acabar amb una *-o*. N'hi ha, fonamentalment, de dos tipus:

1. Canvi d'un final en *-a* per *-o*, així: de *Badia, el Badio; el Bolo, el Batallo, el Cullero, el Formigo, el Gorilo, el Quitério*, etc.

2. Addició d'un sufix *-o* a paraules acabades en consonant: *el Boixo, el Brancalo, Bàrbaro, el Caüco, el Galano*.

3. En algun cas, la masculinització comporta la pèrdua de la vocal *-a* final: *Busqueret*.

e. El mateix recurs es fa servir per a «feminitzar» un renom que es podria assimilar a un home. Podria ser el cas dels renoms següents: *l'Abrila, la Barrona, la Batleta, la Borriola, la Capellana, la Menescala*, entre altres.

2. Composició

La creació de paraules noves es pot fer, també, amb la unió de dues paraules, normal-

ment dos substantius, un adjectiu i un substantiu, i un verb en tercera persona del singular del present d'indicatiu i un adjectiu.

L'estructura interna dels mots compostos ens revela un predomini de substantius i adjectius amb funció nominal.

Models:

a. VERB + SUBSTANTIU

Bufanívols, Buidaolles, Gagafavars, Cagallàstimes, Matapaisanos, Despullamurtos, Fallanius, Matauelos, Matauna, Mata-rates, Voltacotxes, Pinta-rates, Pixaperols, Punxabasses, Sampabollos, Talla-rabos, Xafablats.

b. ADJECTIU + SUBSTANTIU (i SUBSTANTIU + ADJECTIU)

Bonstragos, Mitjacua, Caixavella, Fustaverda, Manstendres, Missallarga, Peretafundida, Culagre, Curromago, Mont-roig.

c. SUBSTANTIU + SUBSTANTIU

Cap de sigle, Cap de coco, Cap de moro, Cara de ventre, Coll de pato, Coll de ferro, Cul de boto, Pell d'alserp, Ses d'home, Molibou, Pa-i-peres.

d. Onomatopeies, repeticions i locucions:

Mes-que-rés, Pam-pam, Poc-vas.

3. Habilitació

A partir, sobretot, de substantius i d'adjectius es poden habilitar molts renoms. Seria el cas de *la Baconeta, el Barrós, el Bavós, el Bessó, el Blanco, el Blau*, etc.

6. PRÉSTECES I ADAPTACIONS DEL CASTELLÀ. CASTELLANISMES

En la creació dels renoms, el geni dels parlants aprofita qualsevol element lingüístic que tinga a mà, molt sovint el més insòlit o estrany al quefer diari, entre altres coses perquè el que pretén en batejar una altra persona és individualitzar-la, marcar-la, i no sempre amb intencions caritatives.

És per això, que ens trobem amb la presència de paraules o amb l'ús de sufixos castellans o influïts per la pressió del castellà.

Convé no oblidar que, a banda la immigració de funcionaris castellans des del segle XVIII, és sobretot en la segona meitat del segle XX quan es produeix un allau d'immigració castellana i andalusa que deixa la seua empremta lingüística allà per on passa.

Hi ha un col·lectiu present des de molt antic a la ciutat de Castelló que és el gitano, una part considerable del qual treballava en les faenes temporeres de la taronja i estava prou integrat lingüísticament i socialment. En el recull que presentem, n'hi ha alguns renoms de gitano, i per cert no són de to despectiu(*el Catxorro, Manxao, el Manyo, l'auela Petrolina*).

A causa dels moviments migratoris ens trobem renoms que fan referència a la població d'origen o que s'han format a partir del cognom o del nom en la mesura que eren prou estranys als ciutadans de Castelló i, per tant, quedaven suficientment individualitzats.

En altres casos, el renom s'ha format a partir de conceptes o objectes que arribaven a través del castellà.

Una mostra serien: *Calderon, Caçorla, Canyon, Capote, Carruana, el Catxorro, el Conde, Conxon, el Conyo, Despullamurtos, Guerrilla, el Marido, el Mancebo, Manxao,*

Sampabollos, Toledano, Traje, Tremendo, Xaleco, Xaqueton, el Xispa, Xulamendo, el Celós, etc.

7. EL TRACTAMENT

A Castelló, en el parlar normal, no s'acostuma de fer cap tractament específic. El tractament general és el de *SINYO(R) + NOM*. Aquest tractament s'usa tant per a homes com per a dones, solament canvia l'article. Es fa servir per a referir-se a persones d'edat o distingides socialment.

8. CONCLUSIONS

1. L'ús dels renoms a Castelló ha quedat circumscrit a un cercle relativament tancat. El podríem circumscriure al món tradicional i agrícola, i entre persones majors de quarantacinc o cinquanta anys. En l'ambient de festes, on és habitual recuperar una certa tradició més o menys mitificada, les colles es bategen amb noms tradicionals o de la «mitologia» castellanenca (*Colla Bufanúvols, el Pixaví de la fava roja, el Rei Barbut*, entre altres).

2. La creació de renoms, però, és un procediment en desús. Ja no se'n creen de nous. De fet, amb les transformacions econòmiques i socials dels anys seixanta, que podríem concretar en l'estancament de la taronja i la supressió del cultiu de l'arròs, d'una banda, i el canvi d'activitats econòmiques dominats i el creixement de la ciutat (d'uns seixanta mil habitants a principis dels anys seixanta, entra en la dècada dels setanta amb quasi el doble de població), de l'altra, es donen unes circumstàncies que ja no fan útil l'ús dels renoms. Poca gent és ja capaç de conèixer la majoria de les famílies de Castelló. Actualment s'ha de recórrer a altres sistemes per a localitzar o controlar qui és qui a la ciutat.

3. Els renoms es formaven segons els diferents procediments que té la llengua per a formar paraules noves: habilitació, derivació, composició i préstec d'altres llengües.

4. Sovint s'adopten castellanismes, bé perquè resulten paraules insòlites o perquè ajuden a concretar el significat d'una paraula. Siga com siga, testimonien dues coses: a) la interferència lèxica del castellà, b) el recurs al castellà com un material lingüístic més per a formar paraules noves o híbrids.

5. Crida l'atenció l'elevat rendiment del sufix d'ofici, i en algun cas de procedència, *-ero*. Així mateix, s'observa el recurs a la terminació *-o*, amb significats ben diversos i no sempre per influència castellana.

6. En relació al recull dels renoms i apel·latius utilitzats per Josep Pascual Tirado a *De la meua garbera -84-*, n'hem pogut constatar la pervivència d'uns 32, encara que amb alguna variació morfològica i, en molts casos, podríem afirmar que no hi ha sempre una continuïtat familiar. Si n'exceptuem la presència relativament considerable de castellanismes que hem recollit en els renoms vius, tant el procediment per a crear-los, com la forma que adopten, són semblants a les actuals.

APÈNDIX II

RELACIÓ ALFABÈTICA DE RENOMS DE CASTELLÒ DE LA PLANA

L'Abrila(va nèixer l'1 d'abril de 1910(aprox.); *Agoster*; *l'Albercoques*; *l'Alcorí*; *l'Almassorina*; *l'Allero*(feien i venien alls a la plaça); *Andon*; *Andrequé*; *l'Angeleta*; *l'Anguilera*; *Antolino*; *l'Artiste*; *Asarau*(havien viscut al carrer Asarau); *l'Asquerós*;

la *Baconeta*; *Bacora*; el *Badio*; la *Badorá*, el *Baixo*; *Bajoca*; *Bajoqueta*; el *del Baldat*(tenien un matxo baldat, «sompò» de darrere); *Baralluga*(tenia una gepa, com una baralluga); *Bàbaro*; *Barbi*(no tenia ni un pèl); *Barceló*(cognom: Segarra); el *Barralet*, el *Barralo*, la *Barraquera*; el *Barraquero*(feien barraques de senill); *Barres*, *Barril*(arreglava tonells de traure escusats o perquè son pare treballava a la colla, reforçat, cepat), la *Barrona*; *Barron*; el *Barrós*; el *Barrusco*; *Barrusques*(comprava les barrusques o tronxos del panís per a fer segó); *Basquinyes*; el *Batallo*(cognom: Torres); la *Batleta*; el *Batler*; el *Batle*; el *Baülero*(feien baüls de roba); *Baveta*; el *Bavós*(li faltava un bull); el *Benicassiero*(de Benicassi, Plana Alta); el *Bessó*; el *Betxinero*(de Betxí, Plana Baixa); *Bidó*; la *Bigordana*(de la Bigorra?, Gascunya);el *Blanco*(tenien el pèl blanc); el *Blau*; el *Bobo*, *Bocartorta*(per una operació); *Bodega*(fien sitges o «bodegues»), el *Bo(u)ero*; el *Bo(u)eto*(ramaders?); el *Boixo*(de Boix?, cognoms: Vergili, Boix: el *Rato*); *Boles*(vendedors de boles de carbó); el *Bolo*(gros i redó); el *Bollo*; el *Bomba*; el *Bombero*; *Bomboí*(cognom); el *Bombo*(gros); la *de Bon gust*; la *Boneta*; *Bonstragos*(bons bevadors); *Borino*; *Borlanxes*; el *Borrasquero*(tenia una alqueria on feien borrasques); *Borra*; el *Borrego*(ramaders); el *Borreguet*; la *Borriola*(de Borriol); el *Borriolenc*; el *Borrós*; *Botella*; *Boteres*; el *Botero*(van tenir taverna); el *Boter*; *Botifarra*; la *Botifarrera*; el *Botifarrer*; *Botilla*(feia botilles); *Botó*, *Bou*; el *Bo*; el *Brancales*; *Briau*; el *Brilo*; el *Brosset*(segadors d'herba); el *Bruno*; *Brusela* (è); el *Budellero*(feien embotits i netejaven els budells); *Bufanúvols*(un cas de renom provinent de la literatura fantàstica de Josep Pascual Tirado, vegeu la seua obra *Tombatossals*); *Bufarres*; *Bufellons*; *Buf*; *Buidaolles*; el *de la Burra Coixa*; el *de la Burra*; el *de la Burreta*; *Busqueret*(petit i viu com l'ocell d'aquest nom);

el *Cabanenco*(de Cabanes de l'Arc, Plana Alta); el *Cabut de la Rua*; el *Cacauero*; *Cacau*; *Cacoli* (ò); *Caça(d)oret*; el *Cadirero*(feia cadires); *Cagafava(r)s*; *Cagallàstimes*(sempre es lamentava «¡Ui que llàstima, xè!»);*Cagalló*(primet i molt treballador); *Caganxo*; *Cagarròs*; *Cagarrosses*; *Cagàs*; *Cagati*; *Caixavella*(dormia en una caixa vella penjada dels cabirons); el *Calaixo*; la *Calba*; *Calderon*; *Caleig*; el *Calentet*(ferrer, treballava al costat del forn); el *Califa*(gros, també conegut pel *Piló del terme*); *Calila*; *Calisque* («Jalisco, no te raques»); el *Camallut*(comes llargues i garreny); *Camisota*; el *Campaner*; el *Canari*; el *Canario*(molt parlador); *Canina*; el *Cantavella*(de Cantavella-Cantavieja, Terol); la *Cantonya*; *Canut*; *Canyon*; *Cap de coco*; *Cap de moro*; *Cap de sigle*(va nàixer el primer cap d'any d'aquest segle); *Cap llarg*; *Cap planet*(tenia el cap difícil, esclafat); *Capa*(un rebesavi portava capa); la *Capellana*(família del capellà mossén Arrufat);la *Capelleta* (vivia al carrer Mare de Déu del Lledó en una casa que tenia una capelleta o fornícula a la façana); *Capote*; la *Caps*; *Cara de ventre*(o *Picao*, ratat de cara); *Carabassa*; *Carabruta*; *Caracoles Negros*; *Caragol*; *Caramelo*, el *Carboner*; el *Cardenal*; *Caric*(tipus de fesol més llarg i fi que les bajoques); la *Carlota*; el *Carnisser*; *Carota*; el *Carreteret*; el *Carreto* (é); *Carruana*(cognom); la *Cartesa*; les *Carteses*; el *Casco*; *Caçorla*; el *Castanyero*(venien castanyes a la fira); el *Castanyo*, *Castell*(cognom); *Castillo*(cognom); el *Cataio*; el *Català*; *Catalino*(nom); *Catarret*; *Catarro*; *Catxano* (anava amb el cap cot, «catxo»); el *Catxorro*; el *Catxumbo*; el *Caüco* (< caduc?), *Celles*; el *Celós*; el *Centro* (è); el *Cèntim*; el *Cigalero*; *Cirilo*; el *Cisteller*; *Claros*(cognom, Clarós); *Clavellí*; el *Coet* (u); el *Coeter*; les *Coetetes*; el *Coixo la Pilor*; *Col* (ò); la *Colassa*(Marianeta la Colassa); *Colau*; *Còlera*; el *Colet*; *Coll*(coll llarg); *Coll de ferro*; *Coll de*